

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

НАРОВЛЯНСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ДАНИЛОВИЧ

УДК 371.217.3 (477) "1923/1992"

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ВИХОВНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО ДИТЯЧОГО ЦЕНТРУ «МОЛОДА ГВАРДІЯ»
(1923–1992 рр.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Побірченко Наталія Семенівна,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини,
ректор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Петренко Оксана Борисівна,
Рівненський державний гуманітарний
університет,
завідувач кафедри теорії і методики виховання;

кандидат педагогічних наук, доцент
Мкртічян Оксана Альбертівна,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди,
доцент кафедри музично-теоретичної
та художньої підготовки.

Захист відбудеться 24 жовтня 2014 р. о 9⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2).

Автореферат розіслано «22» вересня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. М. Коляда

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасному періоді історії української держави відбуваються докорінні зміни соціально-політичного характеру, руйнуються звичні політичні та соціальні схеми та орієнтири. Конституція України, проголосивши її демократичною правовою державою, визначила основні засади розвитку українського суспільства. Серед цих завдань і розвиток громадянського суспільства, найширше залучення громадян до вирішення проблем суспільного життя. Розв'язання цих завдань передбачає розвиток соціальних структур суспільства, активізацію суспільного життя з широким залученням молоді.

Як зазначалося у щорічній доповіді Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України «Про становище молоді в Україні (за підсумками 2012 року)», залучення молоді до процесу прийняття рішень є надзвичайно важливою умовою суспільного розвитку: «Державна молодіжна політика покликана сприяти самоорганізації та самореалізації молоді, соціальній інтеграції молодих людей, розвитку їх економічної і громадянської активності, творчого та наукового потенціалу, запровадженню ініціатив у різних сферах діяльності, залученню до процесів реформування і модернізації українського суспільства, у тому числі соціально-економічної сфери, формуванню відповідальності молоді за сьогодення та майбутнє, запровадженню принципу співуправління, включенню молодих людей до участі в процесах прийняття рішень на усіх рівнях державно-громадського управління, прозорості виконавчих процедур та рівних можливостей»¹.

Одним із важливих інститутів, що виконують завдання виховання громадянина, формування соціальної активності є позашкільна освіта, яка виникла в ряді країн світу, зокрема і на теренах України, на початку ХХ століття. Серед закладів позашкільної освіти того часу функціонували різноманітні клуби, літні табори, які проводили роботу як серед дітей, так і серед дорослих. Широкого розвитку позашкільна освіта набула за часів СРСР у вигляді системи навчальних закладів, діяльність яких спрямовувалася на роботу з дітьми, виконуючи завдання з їх виховання та розвитку.

Важливу роль у системі суспільного виховання дітей упродовж тривалого часу належала піонерським таборам, які співпрацювали із системою позашкільної освіти або входили до її складу. У ХХ ст. практика створення різноманітних дитячих таборів поширилася у багатьох державах світу, при цьому переважна більшість із них мала суто сезонний характер, виконуючи насамперед оздоровчу функцію. В СРСР ця система набула значного розвитку і її функції не обмежувалися оздоровленням.

Особливе місце у системі позашкільних закладів загалом та дитячих таборів зокрема упродовж багатьох років посідав республіканський піонерський табір «Молода гвардія» в Лузанівці (Одеса) – один із шести постійно діючих піонерських таборів, що існували в СРСР: всесоюзні піонерські табори «Артек» (Крим) та «Океан» (поблизу Владивостока), всеросійський «Орлёнок» (Чорноморське

---

¹ Участь молоді в суспільному житті: економічна активність : щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2012 року) / Міністерство молоді та спорту України. – К., 2013. – 226 с. – С. 4.

узбережжя Кавказу), білоруський «Зубрёнок» (Мінська область) та лєнінградський «Зеркальний» (Карельський перешийок).

Після набуття Україною незалежності в 1991 р. система позашкільної освіти, на жаль, зазнала істотних втрат, однак згодом була визначена як невід'ємна складова системи освіти. Кризові явища торкнулися і дитячих таборів, кількість яких значно скоротилася, а в більшості тих, що діють, відчутно знизився рівень організаційно-виховної роботи. Простежується безсистемність, відмова від попередніх форм і методик, хоча нових ефективних заміників не знайдено. Тим часом ретельне вивчення та аналіз історико-педагогічного досвіду діяльності позашкільної освіти та піонерських таборів минулого суттєво сприяло б поліпшенню виховної роботи з дітьми та молоддю.

У контексті зазначеного заслуговує на увагу діяльність одного з найбільших і найстаріших дитячих оздоровчо-виховних центрів – Українського дитячого центру «Молода гвардія». О. Сухомлинська, аналізуючи тенденції розвитку сучасної української педагогічної науки, вказує на необхідність вивчення історії розвитку відомих освітніх закладів, одним з яких, безсумнівно, є дитячий центр «Молода гвардія». Це завдання також було визначено постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 1998 р. № 591 «Про розвиток Міжнародного дитячого центру «Артек» та дитячих оздоровчих закладів», якою передбачено вивчення кращого вітчизняного й міжнародного досвіду організації та проведення оздоровчої роботи з дітьми.

Дитячий центр «Молода гвардія» займав особливе місце в системі виховної роботи України, насамперед у статусі республіканського піонерського табору він відігравав провідну роль у дитячому русі України як експериментальний майданчик. При цьому, на відміну від розташованого у Криму «Артеку» (який з часу його створення в 1925 р. і до 1991 р. перебував у підпорядкуванні центральних союзних органів – Наркомату та Міністерства охорони здоров'я СРСР, ЦК ВЛКСМ, а до 1954 р. знаходився на території РРФСР), центр «Молода гвардія» протягом усієї своєї історії залишався в підпорядкуванні українських установ – Центрального Комітету товариства Червоного Хреста України, Наркомату та Міністерства охорони здоров'я України, ЦК ЛКСМУ, значною мірою зберігаючи республіканську специфіку.

Питання розвитку позашкільної освіти, теоретичних основ її діяльності, історії дитячих таборів та особливостей їх роботи упродовж ХХ – початку ХХІ ст. були предметом багатьох досліджень.

У 20–30-ті роки ХХ ст. у працях Н. Крупської, А. Макаренка, Є. Мединського, С. Русової, С. Шацького та ін. було сформульовано основні принципи позашкільної освіти, визначено її місце в системі освіти загалом.

Методологічні засади позашкільної освіти і виховання, позашкільної роботи визначені в працях українських науковців І. Бєха, О. Биковської, В. Вербицького, Г. Пустовіта, Т. Сущенко та ін.

Історико-педагогічні дослідження окремих аспектів позашкільної освіти здійснили В. Балахтар, В. Берека, С. Букреєва, О. Глух, А. Гуцол, О. Мкртічян, І. Мижарівська, О. Петренко, Н. Побірченко, О. Сухомлинська та ін. Історії розвитку піонерських таборів в СРСР присвячено дослідження Л. Жданової.

Низка досліджень, починаючи з другої половини 50-х років ХХ ст., була спрямована на вивчення окремих напрямів діяльності піонерських (після 1991 р. –

дитячих оздоровчих) таборів. Серед них – роботи А. Гукасової, А. Сперанського (трудове виховання в умовах табору), В. Прокашева (політико-виховна робота), Є. Ющенко (використання піонерських традицій), П. Жильцова (організація суспільно корисної праці), Е. Абдуліна (організація музичної роботи), І. Кінева (краєзнавча робота), В. Бутова (формування активної позиції дітей), Л. Рогаленкової (екологічне виховання) тощо. У дисертаційних дослідженнях Г. Голиневич, П. Дербеньова, К. Тарашвілі, К. Травініна вивчалися проблеми розвитку дитячого колективу в умовах дитячого табору. Діяльність дитячих таборів у сучасних умовах досліджували В. Антонов, М. Наказний, Г. Шутка, І. Стародубцева.

Особливе місце серед досліджень дитячих таборів займають праці, присвячені діяльності дитячих центрів цілорічної дії «Артек», «Орлёнок», «Зеркальный», «Океан», подібних Українському дитячому центру «Молода гвардія». Це роботи О. Газмана, Б. Гусева, С. Єрохіна, Г. Заярської, Л. Кленевської, О. Майорової, А. Мурашової, І. Панченко, Є. Рибінського, О. Рябініна, Л. Савінової, М. Сидоренко, Ю. Федотової та ін.

Водночас історіографічний аналіз засвідчив, що, незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених діяльності різних дитячих центрів і таборів, діяльність Українського дитячого центру «Молода гвардія», його особливості не були об'єктом окремого аналітичного дослідження.

Отже, потреба об'єктивного осмислення історико-педагогічного досвіду діяльності дитячих оздоровчо-виховних центрів та недостатня наукова розробленість проблеми зумовили вибір теми дослідження – **«Організаційно-виховні засади діяльності Українського дитячого центру «Молода гвардія» (1923–1992 рр.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження є складовою наукової теми кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер № 0111U009198) та держбюджетної теми «Просвітницько-педагогічна діяльність громадських організацій України», що розробляється в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. Тема дослідження затверджена Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 10 від 27 травня 2013 р.) та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 6 від 18.06.2013 р.).

Мета дослідження – виявити і обґрунтувати організаційно-виховні засади діяльності Українського дитячого центру «Молода Гвардія» упродовж 1923–1992 років.

Відповідно до теми та мети визначено такі **задачі дослідження**:

1. Здійснити аналіз історіографії проблеми та джерельної бази дослідження. Визначити передумови створення Українського дитячого центру «Молода гвардія» та обґрунтувати періодизацію його діяльності упродовж 1923–1992 років.
2. Охарактеризувати організаційні особливості діяльності Українського дитячого центру «Молода гвардія».
3. Розкрити напрями, зміст, форми та методи виховної діяльності дитячого центру «Молода гвардія» в досліджуваній період.

Об'єкт дослідження – розвиток позашкільної освіти в Україні упродовж 1923–1992 років.

Предмет дослідження – організаційні особливості, зміст, форми та методи виховної діяльності Українського дитячого центру «Молода гвардія» у досліджуваній період.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1923–1992 рр. *Нижня межа* зумовлена відкриттям у 1923 р. на території, де нині працює центр «Молода гвардія», дитячих установ – попередників Українського дитячого центру (санаторій «Сонячні табори» та наметовий табір «Комуна юних піонерів» у Лузанівці). *Верхня хронологічна межа* – 1992 р. – початок сучасного етапу діяльності у статусі Українського дитячого центру «Молода гвардія».

На різних етапах дослідження використовувалися такі **методи наукового дослідження**:

– *історико-системний та ретроспективний аналіз* – дав змогу вивчити маловідомі джерела щодо розвитку позашкільної освіти, дитячих таборів та дитячого центру «Молода гвардія» зокрема;

– *історико-генетичний* – забезпечив визначення місця дитячого центру «Молода гвардія» в системі позашкільного виховання в Україні упродовж 1923–1992 років;

– *аналіз і синтез* – дали змогу упорядкувати сукупність термінів та понять в історії позашкільної освіти;

– *історико-структурний та конструктивно-генетичний методи* – допомогли розробити структуру дослідження, проаналізувати зміни, які відбувалися в статусі, завданнях, основних напрямках та формах роботи центру в досліджуваній період;

– *конкретно-історичний* – допоміг проаналізувати організаційні особливості та законодавчу базу діяльності дитячого центру «Молода гвардія» упродовж його функціонування;

– *метод періодизації* – дав змогу визначити періодизацію розвитку позашкільної освіти в Україні та дитячого центру «Молода гвардія» зокрема.

Джерельна база дослідження. Основою для проведення дослідження стали документи та матеріали Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Одеської національної наукової бібліотеки ім. М. Горького, Публічної бібліотеки м. Ленінграда ім. М. Салтикова-Щедріна (нині – Російська Національна бібліотека, м. Санкт-Петербург), музею історії та методичного розділу бібліотеки дитячого центру «Молода гвардія»; фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України – фонди Р-2 (Рада (Кабінет) Міністрів України), Р-45 (Українська Рада по управлінню курортами профспілок), Р-166 (Міністерство освіти України), Р-342 (Міністерство охорони здоров'я України), Р-4715 (об'єднаний фонд республіканських позашкільних установ), Центрального державного архіву громадських об'єднань України – фонди № 1 (Центральний Комітет Комуністичної партії України), № 7 (Центральний Комітет Ленінської Комуністичної Спілки Молоді України), державного архіву Одеської області – фонди № Р-112 (Окружна інспекція охорони здоров'я), № Р-706 (Одеська обласна рада по управлінню курортами профспілок), № Р-728 (Одеська окружна планова комісія – Окрплан), № Р-969 (Одеський

окружний виконавчий комітет ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів), № Р-2143 (Одеський окружний комітет Українського Червоного Хреста), № Р-3106 (Медичний відділ Одеського представництва Всесвітньої єврейської конференції допомоги «Верелив»), № Р-7007 (Одеський обласний будівельний трест), № П-3 (Одеський губком КП (б) У), № П-7 (Одеський окружком КП (б) У), № П-9 (Одеський міськком КП (б) У), державного архіву Російської Федерації (фонд Верховної Ради СРСР Р7523), архіву відділу кадрів Українського дитячого центру «Молода гвардія».

У дослідженні використано матеріали, опубліковані у періодичних виданнях 1923–1992 рр.: центральних та республіканських («Вожатый», «Зірка», «На зміну», «Правда», «Шлях освіти», «Юный ленинец» тощо); місцевих («Большевистское знамя», «Известия Одесского губисполкома», «Молода гвардія», «Чорноморська комуна», «Шквал» тощо). У ході дослідження проаналізовано матеріали історико-педагогічних досліджень, довідково-бібліографічну літературу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

– *вперше* в історико-педагогічній науці здійснена спроба виявлення і обґрунтування організаційно-виховних засад діяльності Українського дитячого центру «Молода гвардія» упродовж 1923–1992 рр. (організаційні особливості, зміст, форми та методи виховної діяльності); визначено суспільно-політичні та соціально-педагогічні передумови створення Українського дитячого центру «Молода гвардія» (нагальна потреба в оздоровчо-лікувальному закладі для послаблення наслідків голоду, для оздоровлення дітей; створення та розвиток системи позашкільної освіти, виникнення масової дитячої організації, а також формування теоретичних основ позашкільної освіти загалом та роботи в літніх дитячих таборах зокрема); обґрунтовано періодизацію діяльності Українського дитячого центру «Молода гвардія» (перший етап – 1923–1936 роки – формування дитячого центру; другий етап – 1937–1960 роки – становлення центру всеукраїнського значення; третій етап – 1961–1991 рр. – найвище піднесення діяльності центру; четвертий етап (з 1992 р.) – сучасний);

– *удосконалено* наукові знання про розвиток позашкільної освіти в Україні упродовж 1923–1992 рр.;

– *набуло подальшого розвитку* визначення можливостей використання позитивного досвіду діяльності Українського дитячого центру «Молода гвардія» як особливого типу позашкільного закладу в сучасній виховній практиці.

До наукового обігу введено нові історичні факти, маловідомі та невідомі документи, що розширюють історико-педагогічне знання про розвиток позашкільної освіти в Україні загалом та Українського дитячого центру «Молода гвардія» зокрема.

Практичне значення одержаних результатів. Фактичний матеріал, теоретичні положення і висновки дослідження використані в ході розв'язання наукових і практичних завдань при обґрунтуванні виховної концепції розвитку системи позашкільного виховання. Автором запропоновано удосконалене визначення дитячого центру, яке закріплено в діючому законодавстві України.

Систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал, джерельна база можуть бути основою для подальших наукових розвідок з історії

педагогіки, історії України; для розширення, доповнення та оновлення змісту навчального курсу «Історія педагогіки»; підготовки навчально-методичного забезпечення навчальних курсів «Теорія і методика позашкільної освіти», «Методика гурткової роботи» тощо, наукових видань та навчально-методичних посібників тощо.

Результати дослідження використано для удосконалення та оновлення змісту та форм виховної роботи в дитячому центрі «Молода гвардія», Центральному таборі туристського активу учнів України (с. Осій Іршавського району Закарпатської області), оздоровчому таборі «Каштан» (Київська область), при оновленні експозиції музею дитячого центру «Молода гвардія».

Рекомендації, сформовані у ході дослідження, використано при підготовці програм гурткової роботи в дитячих оздоровчих таборах, методичних рекомендацій з організації туристсько-краєзнавчої та військово-патріотичної роботи.

Результати і висновки дослідження можуть бути використані у роботі сучасних дитячих центрів, таборів з метою урізноманітнення змісту, форм і методів їхньої діяльності, організації підготовки дитячого активу та педагогічних працівників для роботи в умовах дитячих таборів (центрів), проведення всеукраїнських масових заходів тощо.

Результати дослідження *впроваджено* у практику роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка про впровадження № 576/01 від 26.02.2014 р.), Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (довідка про впровадження № 01-10/885 від 18.04.2014 р.), Державної наукової установи «Інститут інноваційних технологій та змісту освіти» (довідка про впровадження № 14.1/10-1489 від 15.05.2014 р.), Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, Центрального табору туристського активу учнів України (с. Осій Іршавського району Закарпатської області) (довідка про впровадження № 105 від 24.04.2014 р.), Українського дитячого центру «Молода гвардія» (довідка про впровадження № 90/2/6-14 від 21.03.2014 р.), ДЗ «Дитячий оздоровчий табір «Каштан» (довідка про впровадження № 25 від 22.04.2014 р.).

Особистий внесок здобувача у виданні «Пионерские профильные отряды. Вожатому – молодогвардейцу. Методические рекомендации по организации профильных пионерских отрядов в условиях пионерского лагеря», підготовленому у співавторстві з Н. Рябоконт, І. Яковлєвим, С. Шпуняковим, І. Житковською, В. Ходирєвим, полягає у висвітленні історії розвитку профільної роботи в умовах центру, визначенні особливостей та періодів роботи профільних загонів в умовах табору, а також у розробці матеріалів щодо роботи профільних загонів юних моряків (1,28 друк. арк.). У статті «Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді», написаній у співавторстві з Н. Савченко для книги «Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія і сьогодення», особистий внесок здобувача полягає у висвітленні історії Центру туризму з 1930 р. по 1991 р. (0,49 друк. арк.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення і результати дослідження знайшли відображення у доповідях і виступах на науково-практичних

конференціях: *міжнародних* – міжнародних науково-методичних конференціях «Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя» (Херсон, 1998, 2000), міжнародних науково-практичних конференціях «Проблеми розвитку спортивно-оздоровчого туризму і краєзнавства в закладах освіти» (Переяслав-Хмельницький, 2005, 2011, 2014), III Міжнародній науково-практичній конференції «Наукова еліта у розвитку держав» в рамках Міжнародного освітнього конгресу (Київ, 2014); *всеукраїнських* – Всеукраїнському форумі працівників позашкільної освіти (Київ, 2013), Всеукраїнській нараді з питань патріотичного виховання учнівської та студентської молоді (Київ, 2013), третіх сумцовських читаннях (Харків, 1997); під час читання лекцій для вожатих дитячого центру «Молода гвардія» (Одеса, 1997, 2011, 2014), виступів на наукових конференціях викладачів Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова (Київ, 1995, 1996, 1997); конференціях різного рівня, засіданнях Центру педагогічного краєзнавства подвійного підпорядкування (НАПН України та МОН України), семінарах і наукових заходах кафедри соціальної педагогіки, соціальної роботи та історії педагогіки, щорічних звітних наукових конференціях Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Публікації. Основні положення і результати дослідження викладено в 19 наукових публікаціях (17 одноосібних), серед яких: 10 статей (з них 2 – у зарубіжних виданнях) відображають основні наукові результати дослідження, 2 – апробаційного характеру, 7 додатково відображають результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (580 найменувань, з них 242 архівні джерела), 7 додатків на 20 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 274 сторінки. Основний текст викладений на 199 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність теми дослідження, ступінь розробленості проблеми, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет, методи дослідження; обґрунтовано наукову новизну й практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «*Теоретичні основи дослідження*» – розкрито історіографію проблеми та джерельну базу дослідження; виявлено суспільно-політичні та соціально-педагогічні передумови створення дитячого центру; висвітлено процес розвитку позашкільної освіти в Україні (1923–1992).

Проблеми позашкільної освіти загалом та діяльності піонерських (дитячих оздоровчих) таборів, дитячих центрів, методика діяльності цих установ були об'єктом ряду досліджень. Їх автори вивчали особливості роботи вказаних установ, їх виховний потенціал. Встановлено, що позашкільна освіта є невід'ємним елементом системи вітчизняної освіти, яка відіграє важливу роль у формуванні особистості дитини, визначено її особливості та функції. Дослідниками запропоновано декілька варіантів періодизації історії позашкільної освіти, визначено її характерні риси на кожному етапі розвитку.

У дослідженнях, присвячених діяльності піонерських та оздоровчих таборів, дитячих центрів, окреслено їх місце в системі виховної роботи, встановлено, що вони є особливим видом закладів позашкільної (додаткової) освіти. Об'єктом досліджень стали окремі напрями діяльності центрів та педагогічні технології, які вони використовують у повсякденній роботі.

Особливостям роботи дитячих центрів цілорічної дії («Артек», «Орлёнок», «Океан», «Зеркальный») присвячено ряд досліджень, в яких висловлюється думка, що ці дитячі центри постійної дії є особливим педагогічним феноменом, в яких сформувалася своєрідна система виховання дітей, їх соціалізації, підготовки до активної участі в суспільному житті. В окремих із цих публікацій автори побіжно торкалися історії дитячих центрів, визначали особливості їх статусу та діяльності, роль та місце, що належить постійно діючим таборам (центрам) у системі позашкільної освіти.

Однак, Український дитячий центр «Молода гвардія» не був об'єктом жодного наукового дослідження, хоча його діяльність викликала певний інтерес науковців та педагогів-практиків.

Аналіз праць про дитячий центр «Молода гвардія», що з'явилися упродовж більш ніж дев'яноста років його існування, свідчить, що вони не створюють цілісної картини історії розвитку дитячого центру та виховної роботи, що проводилася в ньому. Тим часом різноаспектний досвід його діяльності потребує узагальнення та аналізу. На цій основі з сучасних позицій варто дослідити процес становлення дитячого центру в Лузанівці, формування в ньому системи виховної роботи, виокремити актуальні і нині елементи цього досвіду, які доцільно використати на сучасному етапі розвитку українського суспільства на нових засадах.

Під час дослідження було використано різноманітні джерела, зокрема неопубліковані архівні матеріали з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Одеської області, архіву відділу кадрів дитячого центру «Молода гвардія», матеріали методичного фонду бібліотеки та музею історії дитячого центру «Молода гвардія», публікації засобів масової інформації (1923–1992).

З'ясовано, що виникненню дитячого центру в Лузанівці сприяли передумови, які сформувалися в середині 20-х років ХХ ст. Насамперед, це гостра потреба в оздоровчо-лікувальному закладі, який допоміг би для послабити наслідки голоду та створив умови для оздоровлення дітей, хворих на надзвичайно розповсюджений того часу туберкульоз. Крім того, слід було розвивати систему позашкільної освіти, яка розглядалася як важливий елемент комуністичного виховання, компонент нової системи освіти. Створенню центру сприяло виникнення дитячої організації, пошук форм роботи з дітьми в літній період, формування теоретичних основ позашкільної освіти.

Встановлено, що Український дитячий центр «Молода гвардія» є складовою системи позашкільної освіти України, яка у своєму розвитку пройшла ряд етапів. *Перший етап – зародження системи позашкільної освіти – 1917–1922 роки* (від виникнення системи позашкільної освіти як складової системи державної освіти до прийняття Кодексу Законів про освіту УСРР). На цьому етапі створюються

позашкільні установи, при цьому більшість з них має комплексний, багатопрофільний характер. Головним завданням позашкільної освіти на цьому етапі було соціальне виховання, в тому числі дорослого населення.

Другий етап охоплює 1923–1941 роки – *становлення системи позашкільної освіти України*. В цей час поряд з комплексними навчальними закладами розпочинається створення профільних позашкільних навчальних закладів та піонерських таборів. Основним завданням позашкільної освіти стає комуністичне виховання, а також допомога школі. Робота з дорослими практично зникає з пріоритетів позашкільної освіти.

Третій етап – 1944–1959 роки – *відродження системи позашкільної освіти*. У цей час система позашкільної освіти була не лише повністю відновлена, а й суттєво зросла, сформувалася нормативно-правова база позашкільної освіти, були визначені номенклатура позашкільних установ, врегульовані питання штатів та заробітних плат співробітників. Поряд із суттєвими досягненнями, діяльність позашкільних установ в цей час недостатньо враховувала особливості позашкільної освіти, надмірно зближуючись зі школою, шкільними програмами.

Четвертий етап – 1960–1991 роки – *найвище піднесення позашкільної освіти в Україні*. В цей час стрімко зростає кількість позашкільних навчальних закладів різних типів, зокрема піонерських таборів. У позашкільній освіті формуються своєрідні організаційні форми та методи виховної роботи, які відповідають її специфіці, позашкільні навчальні заклади набувають нових функцій – організаційно-методичної роботи. Ряд позашкільних навчальних установ та їх працівників отримують державні нагороди. Система позашкільної освіти стає невід’ємною складовою системи освіти СРСР та УРСР, відіграючи важливу роль у вирішенні завдань навчання, виховання і оздоровлення дітей.

У другому розділі – *«Український дитячий центр «Молода гвардія» (1923–1992 рр.) в системі позашкільних виховних закладів України»* – розкрито історію розвитку Українського дитячого центру «Молода гвардія»; схарактеризовано нормативно-правове забезпечення діяльності центру та виявлено особливості організації його діяльності.

У результаті проведеного дослідження в історії дитячого центру «Молода гвардія» виокремлено чотири етапи його діяльності. В основу періодизації покладено аналіз завдань діяльності центру, системи, основних форм і методів виховної роботи в ньому, ролі центру в системі позашкільної освіти і дитячого руху України, організаційних основ діяльності та джерел фінансування центру, розвиток його матеріальної бази.

Перший етап – 1923–1936 роки – *формування дитячого центру*. В цей час центр має переважно місцеве значення, перебуває у віданні громадських організацій (закордонні організації, Червоний Хрест, місцеві комсомольські органи). Вони ж здійснювали керівництво закладом – місцеві органи ЛКСМ України (комуна юних ленінців у Лузанівці), Українське товариство Червоного Хреста та іноземні організації («Сонячні табори», санаторій ім. А.В. Іванова). При цьому розподіл путівок здійснювався цими ж організаціями, частково із залученням спеціально створених тимчасових органів (комісій). Путівки до «Сонячних таборів» у перші

роки існування розповсюджувалися лише на Одещині за допомогою спеціальних лікарських відбіркових комісій, пізніше для розповсюдження путівок до санаторію Українського Червоного хреста в Лузанівці організовувалися рекламні кампанії з використанням доступних на той час засобів (газети, буклети, кінофільми). Крім того, заздалегідь організовувалась кампанія по укладанню угод з різними організаціями (профспілки, відділи охорони здоров'я, губкоми комсомолу) на придбання путівок. Наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. частина путівок розповсюджувалися шляхом вільного продажу.

Фінансування закладу здійснювалося переважно коштом закордонних організацій, пізніше залучалися кошти організацій-власників (Український Червоний хрест та губком комсомолу), бюджетні кошти, які виділялися на оздоровлення дітей, позики банків, а також кошти, які залучалися за допомогою розповсюдження так званих купонів «Сонячних таборів». Перший етап історії лузанівського дитячого центру характеризується поступовим формуванням матеріальної бази, заміною легких споруд на капітальні, початком роботи з озеленення території, створенням досить досконалої для свого часу медичної бази, а також значною роботою з упорядкування прилеглого району Одеси та створення міської інфраструктури. Характерною рисою першого етапу історії лузанівського дитячого центру є також паралельне існування двох дитячих установ – «Сонячних таборів» (пізніше санаторій імені А. Іванова Українського Червоного Хреста) та піонерських таборів-комун, які можна вважати двома витокami дитячого центру «Молода гвардія». Підсумком першого етапу розвитку дитячої оздоровниці слід вважати офіційне визнання Лузанівки курортом Всесоюзного значення.

Другий етап – 1937–1960 роки – становлення центру всеукраїнського значення. Він пов'язаний із діяльністю в Лузанівці в 1937–1956 рр. республіканського дитячого санаторію, в 1956–1960 рр. – республіканського піонерського табору активу. Встановлено, що після реорганізації 1937 р. назву санаторію не було визначено, і лише поступово за ним закріпилася назва Український «Артек», яку не було зафіксовано офіційно. В цей період заклад перебуває у віданні Наркомату (пізніше – Міністерство) охорони здоров'я України, який здійснює керівництво через підпорядковані структури (Українське управління курортами – Укркурупр, Одеське управління курортами – Одкурупр). При цьому впродовж всього етапу перебування санаторію Український «Артек» у віданні Наркомату (Міністерства) охорони здоров'я до організації виховної роботи та, частково, вирішення інших питань роботи центру долучається ЦК ЛКСМУ.

Цей етап характерний неодноразовими змінами в підпорядкуванні оздоровниці, порядку його фінансування, яке здійснювалося переважно шляхом поєднання бюджетних коштів та коштів від реалізації путівок. Передвоєнні роки пов'язані з швидким зростанням матеріальної бази, будівництвом ряду капітальних споруд. Повоєнні роки характеризуються поступовим здійсненням відбудови довоєнних споруд, але досягти довоєнного рівня матеріальної бази упродовж цього етапу не вдалося. Путівки розподіляються здебільшого через комсомольські органи, що практично повністю забезпечувало наповнюваність закладу, а також суттєво вплинуло на контингент дітей, які направлялися до центру. До санаторію прибували

переважно найкращі учні, активісти піонерської роботи, діти з малозабезпечених сімей робітників та колгоспників, а в повоєнні роки – діти загиблих, діти-сироти. 10 січня 1956 р. Рада Міністрів своєю постановою реорганізувала санаторій «Український Артек» у республіканський піонерський табір «Молода гвардія». Перетворення із санаторія на піонерський табір та зміна назви не привели до принципових змін у діяльності, порядку вирішення фінансово-господарських питань, керівництві оздоровницею. Тому, на відміну від традиційної періодизації, вважаємо доцільним визначити початком третього етапу історії лузанівського центру не 1956 р., а 1961 р.

Третій етап діяльності центру – 1961–1991 рр. – *найвище піднесення діяльності центру* – пов'язаний із перебуванням його у віданні ЦК ЛКСМУ, який у цей період цілком опікується кадровими, організаційно-правовими, господарськими та іншими питаннями табору, а також змістом та організацією виховної роботи. Заклад має чітко визначений республіканський статус – республіканського піонерського табору ЦК ЛКСМУ «Молода гвардія». ЦК ЛКСМУ також займається розподілом путівок до табору.

Упродовж 1961–1991 рр. штат центру постійно та досить суттєво (більше ніж у 6 разів) збільшився, при цьому постійною була тенденція збільшення частки педагогічних працівників, зменшення частки медичних працівників, а також поступового зростання кількості працівників господарських та обслуговуючих підрозділів. Крім того, на цьому етапі було сформовано досить розвинуту структуру центру, в якій діяли як виховні, так і обслуговуючі підрозділи. Завдяки виробленій структурі управління та формування кадрового складу табору, залученню до роботи кращих працівників з усіх регіонів України було сформовано кваліфікований та відданий справі колектив. Зміни у структурі та штаті, організація фінансування та керування центром відповідали зміні функцій центру та створювали передумови для успішного їх виконання та здійснення в центрі успішної виховної роботи.

Заклад у цей час практично повністю фінансується з державного бюджету (через ЦК ЛКСМУ). Путівки, як на попередньому етапі, розповсюджуються за рознарядкою ЦК ЛКСМУ через обкоми та Київський міськком ЛКСМУ. Їх реалізація була гарантована. Упродовж третього етапу було здійснено три черги будівництва згідно з генеральним планом розвитку табору (перша черга – 60-ті роки – дружина «Морська» та «Сонячна», медичний та адміністративно-приймальний корпус, гуртожиток тощо; друга – 70-ті роки – дружина «Зоряна», школа; третя – 80-ті роки – кіноконцертний зал, літня естрада). Завдяки будівництву нових корпусів нормативна наповнюваність табору зросла із 200 дітей влітку 1959 р. до 1500 дітей влітку 1991 р. та 1000 дітей в інші періоди цього ж року.

Четвертий – сучасний етап діяльності центру – *розпочався з 1992 р. і триває донині*. Він пов'язаний із докорінною зміною системи роботи центру, переходом його до відання Спілки піонерських організацій України (1991), реорганізації в 1992 р. в дитячий центр СПОУ «Молода гвардія» та в подальшому перетворення в державне підприємство «Український дитячий центр «Молода гвардія»».

У результаті проведеного дослідження встановлено, що нормативно-правове регулювання діяльності центру здійснювалося правовими актами в галузі освіти та квазінормативними актами ЦК КПРС, ЦК ВЛКСМ та ВЦРПС.

Упродовж тривалого часу основним актом залишався Кодекс законів про народну освіту УСРР (листопад 1922 р.). Однак упродовж тривалого часу статус піонерських таборів залишався недостатньо визначеним. Лише в «Основах законодавства СРСР та союзних республік про народну освіту», прийнятих 19 липня 1973 р. на зміну Кодексу законів про народну освіту УСРР, було чітко визначено статус піонерських таборів як позашкільних установ. Це положення також було закріплено в Положенні про заміський піонерський табір, прийнятому ЦК ВЛКСМ та ВЦРПС. Враховуючи особливий статус «Молодої гвардії», специфіку її функцій, вказане положення не повністю відповідало практиці роботи закладу і не могло повною мірою забезпечити його діяльність (зокрема в питаннях керування, кадрового забезпечення, фінансування тощо).

З метою врегулювання особливостей діяльності центру Секретаріатом ЦК ЛКСМУ було розроблено та затверджено положення про республіканський піонерський табір «Молода гвардія». В цих документах, які приймалися в 1969 р., 1977 р., 1989 р., визначалися завдання центру, його структура, порядок керування та ведення господарської діяльності. Основними тенденціями положення під час його змін було збільшення самостійності закладу у вирішенні питань діяльності та розвиток структури центру.

З 1992 р. «Молода гвардія» працює в статусі українського дитячого центру. При цьому впродовж тривалого часу саме поняття «дитячий центр» не було визначено законодавством. На сучасному етапі це поняття дістало визначення в Законі України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» (2008), проте воно потребує удосконалення. Вважаємо за доцільне визначити дитячий центр як позашкільний навчальний заклад, що функціонує упродовж року, в якому діти перебувають цілодобово, має відповідне кадрове забезпечення, спеціально відведену територію, матеріально-технічну базу, що відповідають санітарно-гігієнічним нормам, для організації оздоровлення, відпочинку, навчання, виховання та розвитку дітей. Визначення має закріпити належність дитячих центрів до системи позашкільної освіти та обов'язковість забезпечення в них виховання та розвитку дітей.

У третьому розділі – *«Дитячий центр «Молода гвардія» як особливий тип позашкільного виховного закладу»* – схарактеризовано напрями, зміст, форми та методи виховної діяльності дитячого центру «Молода гвардія»; висвітлено його діяльність як організаційно-методичного центру позашкільного виховання в Україні в 1960–1991 роках.

З'ясовано, що в дитячому центрі «Молода гвардія» накопичено значний досвід організації виховної роботи. Становлення системи виховної роботи відбувалося паралельно з розвитком центру.

В 1923–1937 рр. практично єдиним завданням, що ставилося перед «Сонячними таборами» та, здебільшого, санаторієм ім. А. Іванова, було оздоровлення дітей, виховна робота мала другорядний характер. У піонерських таборах-комунах Лузанівки здійснювалося переважно ідейно-політичне,

патріотичне, фізичне виховання, частково трудове та розумове. В роботі застосовувалися переважно групові та масові форми роботи. Серед методів які використовувалися в роботі дитячого центру на першому етапі розвитку, були організація суспільно-корисної праці (насамперед самообслуговування), змагання, широко застосовувалися доручення, переконання.

У межах другого етапу (1937–1960) виокремлено два підетапи розвитку виховної роботи у дитячому центрі. Перший з них охоплює 1937–1956 роки, коли виховна робота в «Українському Артеку» мала підпорядкований щодо оздоровчо-лікувальних завдань установи характер. Санаторій переважно формально вважався центром накопичення та розповсюдження кращого досвіду піонерської роботи. Для виконання подібних завдань, проведення широкої виховної роботи в санаторії було недостатньо ані кадрів, ані організаційних можливостей. Основний зміст виховної роботи в цей період становили ідейно-політичне та військово-патріотичне виховання. Практично немає відомостей, які б дали змогу характеризувати роботу з фізичного, морального та естетичного виховання. Як і на попередньому етапі, у роботі санаторію переважали групові та масові форми виховної роботи. Новим у цей час стало зародження профільної та туристсько-краєзнавчої роботи (здебільшого в передвоєнний період).

Упродовж 1956–1960 років (після реорганізації санаторію «Український Артек» в піонерський табір «Молода гвардія») значно посилюється увага до виховання лідерських якостей піонерів, розпочинається формування системи виховання дітей, які відпочивають в таборі, на прикладі життя та подвигу членів підпільної організації «Молода гвардія». Ця система в подальшому стане основою всієї виховної роботи в дитячому центрі аж до 1991 р. Поступово розширюється використання індивідуальних форм виховання.

Для третього етапу діяльності дитячого центру – 1961–1991 роки – характерне найвище піднесення системи виховної роботи, досвід якої може бути використаний у сучасних умовах. Це стосується, перш за все, організації патріотичного виховання дітей, який завдяки використанню цілого комплексу форм та методів роботи, загального спрямування виховного впливу давав можливість упродовж короткого часу (одного місяця) досягати успіху у вихованні дітей, забезпечувати високу ефективність виховного впливу. Аналізуючи природу високої ефективності впливу патріотичного виховання на дітей, що перебували в таборі, слід відзначити, що досягнути її вдалося завдяки комплексному підходу до організації цієї роботи, забезпеченню спрямованості на досягнення саме патріотичної виховної мети (насамперед на основі системи виховання на прикладі життя та подвигу молодогвардійців). Головному завданню було підпорядковано практично всю діяльність табору, до його реалізації було залучено не лише педагогічний персонал, але й усіх співробітників табору, хто хоч якоюсь мірою, навіть побіжно, стикався з дітьми (навіть водії, співробітники паркової бригади, лікарі та ін.). Успіху сприяло використання різноманітних форм роботи, що давало змогу запропонувати цікаві та доступні заняття дітям будь-якого віку та складу відпочивальників.

Значний та цікавий досвід накопичено в роботі з формування соціальної активності молоді, її організаторських навичок, зокрема через постійний розвиток

системи дитячого самоврядування, який може бути використаний і сьогодні в діяльності навчальних закладів, оздоровчих таборів, самодіяльних дитячих та молодіжних організацій (формування дитячих штабів та рад за напрямами роботи, створення дитячих та змішаних «рад справи» для підготовки різних заходів). Також у «Молодій гвардії» наявний досвід навчання дітей навичок, необхідних для участі у самоврядуванні, підготовці дитячого активу з різних напрямів діяльності.

Доцільним є використання накопиченого в «Молодій гвардії» досвіду профільної роботи. В таборі розроблено досить досконалу систему профільної роботи в умовах тимчасового дитячого колективу, елементи якої також придатні для використання в умовах навчальних закладів та дитячих організацій. Також доцільним є використання досвіду організації туристсько-краєзнавчої, музейної роботи в умовах тимчасового дитячого колективу дитячих таборів. центрів. У «Молодій гвардії» накопичено позитивний досвід використання так званої методики комунарського виховання, колективних творчих справ (КТС) тощо. За умови критичного осмислення та необхідної модернізації, значною мірою цей досвід, а особливо окремі методи, прийоми можуть бути використані у виховній роботі на сучасному етапі.

З 1961 р. дитячий центр «Молода гвардія» стає позашкільним навчальним закладом республіканського значення, що відігравав особливу роль у розвитку позашкільної освіти та дитячого руху України. Табір став одним з основних методичних центрів позашкільної освіти, виховної роботи та дитячого руху в Україні.

У 1961–1991 роках дитячий центр «Молода гвардія» став позашкільним навчальним закладом, що акумулював у своїй навчально-виховній діяльності все найкраще, адаптуючи його до умов тимчасового дитячого колективу. Водночас центр здійснював вплив на позашкільну освіту та дитячий рух в Україні за кількома напрямами. Перший (методичний) – вивчення, узагальнення, аналіз досвіду та його подальше розповсюдження. Для реалізації цього напрямку в центрі поступово було створено відповідний методичний апарат, розгорнуто активну методичну роботу. Другим напрямом впливу «Молодої гвардії» на розвиток виховної роботи в Україні стала підготовка активу для дитячого руху, а також навчання працівників позашкільних установ та дитячих організацій. Значним був також організаційний вплив через проведення значної кількості республіканських, а подекуди і всесоюзних заходів – зльотів, зборів, змагань тощо.

Досвід виховної роботи, накопичений у центрі протягом його історії, може бути адаптований до сучасних умов та використаний у практиці нинішніх дитячих оздоровчих таборів та дитячих центрів. У сучасних умовах доцільним є використання досвіду патріотичного виховання, формування поваги до державних символів, організації туристсько-краєзнавчої та профільної роботи в умовах тимчасового дитячого колективу оздоровчого табору (дитячого центру). Формуванню соціальної компетенції дитини, підготовці її до участі в суспільному житті може сприяти використання досвіду організації дитячого самоврядування, накопиченого в центрі «Молода гвардія».

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що полягає у виявленні та обґрунтуванні організаційно-виховних засад діяльності Українського дитячого центру «Молода Гвардія» упродовж 1923–1992 років. Результати проведеного дослідження засвідчили досягнення мети, розв'язання поставлених задач і стали підставою для таких висновків:

1. Здійснено аналіз історіографії проблеми, що дало підстави стверджувати, що питання розвитку позашкільної освіти були предметом вивчення упродовж ХХ–ХХІ ст.: розроблено теоретичні основи позашкільної освіти в цілому та дитячих таборів (центрів) зокрема; визначено методологічні основи, принципи, основні організаційні форми, напрями та методи виховної роботи; здійснено історико-педагогічні дослідження окремих напрямів позашкільної освіти та її деяких організаційних форм (зокрема піонерських таборів); вивчено проблеми та напрями виховної роботи в піонерських, дитячих оздоровчих таборах.

З'ясовано, що здійснювалися дослідження присвячені особливостям організації виховного процесу, використанню різних методів виховання в умовах постійно діючих дитячих центрів «Артек», «Орлёнок», «Океан», «Зеркальний». Історіографічний аналіз довів, однак, що розвиток Українського дитячого центру «Молода гвардія» та організаційно-виховні засади його діяльності не були предметом спеціального дослідження, хоча й викликали певний науковий інтерес до цієї проблеми в означений період.

Здійснено аналіз джерельної бази дослідження. При цьому абсолютна більшість різноманітних джерел уперше залучено до наукового обігу, зокрема: комплекс архівних джерел, матеріали з фондів музею дитячого центру «Молода гвардія» та методичної бібліотеки центру, різноманітні друковані матеріали. Аналіз комплексу використаних джерел дав змогу виявити чимало нових сторінок в історії дитячого центру, з'ясувати чимало спірних або недостатньо досліджених питань.

2. Визначено, що передумовами виникнення у 20-х роках ХХ ст. дитячих таборів (центрів) загалом та дитячого центру в Лузанівці поблизу Одеси, зокрема, була гостра потреба у створенні оздоровчо-лікувального закладу для послаблення наслідків голоду та оздоровлення дітей, потреба у розвитку системи позашкільної освіти, виникнення дитячої організації, а також формування теоретичних основ позашкільної освіти загалом та роботи в літніх дитячих таборах зокрема.

Обґрунтовано періодизацію більш ніж дев'яносторічної діяльності дитячого центру «Молода гвардія» з поділом на чотири етапи.

Перший етап (1923–1936) – формування дитячого центру. В цей час паралельно існують дві дитячих установи: «Сонячні табори» (пізніше санаторій імені А. Іванова) та піонерські табори-комуни, що можна розглядати як два витoki дитячого центру «Молода гвардія». Заклад має переважно місцеве значення, перебуває у віданні громадських організацій. Фінансування у перші роки існування здійснювалося переважно за кошти закордонних організацій, пізніше залучалися кошти організацій-власників, бюджетні кошти, які виділялися на оздоровлення дітей, позички банків. Перший етап історії лузанівського дитячого центру характеризується поступовою заміною легких тимчасових споруд на капітальні,

початком роботи з озеленення території, створенням досить передової для свого часу медичної бази, а також значною роботою із впорядкування прилеглого району Одеси та створення в цьому районі міської інфраструктури.

Другий етап (1937–1960) – становлення центру всеукраїнського значення – пов'язаний із діяльністю в Лузанівці республіканського дитячого санаторію (в 1956–1960 роках – піонерського табору) активу, який перебуває у віданні органів охорони здоров'я. Цей етап характеризувався багаторазовими змінами в підпорядкуванні центру, порядку його фінансування, яке переважно здійснювалося шляхом поєднання бюджетних коштів та коштів від реалізації путівок. Передвоєнні роки пов'язані зі швидким зростанням матеріальної бази, будівництвом ряду капітальних споруд. У повоєнні роки поступово відбудовувалися довоєнні споруди, але досягти довоєнного рівня матеріальної бази упродовж цього періоду не вдалося. Путівки в цей час розподіляються здебільшого через комсомольські органи. Реорганізація санаторію «Український Артек» в республіканський піонерський табір «Молода гвардія» 10 січня 1956 р. не привела до принципових змін у діяльності, порядку вирішення фінансово-господарських питань, керівництві оздоровницею. Тому, на відміну від традиційної періодизації, вважаємо доцільним визначити початком третього етапу історії лузанівського центру не 1956, а 1961 рік.

Третій етап (1961–1991) – найвище піднесення діяльності центру – пов'язаний з перебуванням його у віданні ЦК ЛКСМУ як республіканського піонерського табору «Молода гвардія». В цей час заклад має чітко визначений республіканський статус, виконує функції методичного центру республіки з виховної роботи, центру підготовки кадрів учнівського активу УРСР. Табір практично повністю фінансується з державного бюджету (через ЦК ЛКСМУ). Упродовж третього етапу було здійснено три черги будівництва згідно з генеральним планом розвитку табору.

Четвертий етап (з 1992 р.) – сучасний – пов'язаний із докорінною зміною системи роботи центру, переходом його до відання Спілки піонерських організацій України (в 1991 р.), реорганізацією в 1992 р. в дитячий центр СПОУ «Молода гвардія» та в подальшому перетворення на державне підприємство «Український дитячий центр «Молода гвардія».

3. Охарактеризовано організаційні особливості діяльності Українського дитячого центру «Молода Гвардія».

Встановлено, що нормативно-правове регулювання діяльності центру здійснювалося правовими актами в галузі освіти та квазінормативними актами ЦК КПРС, ЦК ВЛКСМ та ВЦРПС. Однак упродовж тривалого часу статус піонерських таборів залишався недостатньо визначеним. Лише в «Основах законодавства СРСР та союзних республік про народну освіту» (19 липня 1973 р.) було вперше чітко визначено статус піонерських таборів як позашкільних установ.

З'ясовано, що спочатку управління центром здійснювали громадські організації, а після реорганізації з 1937 р. він потрапляє до сфери управління Наркомату (пізніше – Міністерства) охорони здоров'я України, яке здійснює керівництво через підпорядковані структури (Українське управління курортами – Укркурупр, Одеське управління курортами – Одкурупр). До організації виховної

роботи та частково до вирішення інших питань роботи центру в цей період долучається ЦК ЛКСМУ. З 1960 р. табір «Молода гвардія» передається до відання ЦК ЛКСМУ, який цілком опікується кадровими, організаційно-правовими, господарськими та іншими питаннями табору, а також змістом та організацією виховної роботи. ЦК ЛКСМУ також займається розподілом путівок до табору. Фінансування табору упродовж 1937–1991 рр. здійснюється за рахунок державного бюджету УРСР через ЦК ЛКСМУ.

Штат центру поступово збільшувався (тільки у період 1961–1991 рр. він зріс більше ніж у 6 разів), при цьому постійною була тенденція збільшення частки педагогічних працівників, зменшення частки медичних працівників, а також поступового зростання кількості працівників господарських та обслуговуючих підрозділів. У 1961–1991 рр. було сформовано розвинуту структуру центру, основою якої стали піонерські табори – дружини, а також ряд виховних та обслуговуючих підрозділів. Структура центру, його кадровий склад, залучення до роботи кращих працівників з усіх регіонів забезпечували успішне виконання завдань, здійснення ефективної виховної роботи.

4. Розкрито напрями, зміст, форми та методи виховної діяльності дитячого центру «Молода гвардія».

З'ясовано, що у період 1923–1960 рр. виховна робота в центрі мала другорядний відносно оздоровчо-лікувальної роботи характер. У цей період проводилися окремі заходи переважно з фізичного та ідейного виховання, в піонерських таборах-комунах та Українському «Артеку» здійснювалася робота з організації дитячого самоврядування.

З 1961 р. виховна робота стає основним завданням піонерського табору ЦК ЛКСМУ «Молода гвардія». В цей період основними напрямками виховної роботи стають патріотичне та моральне виховання, значна увага приділяється розумовому, естетичному та фізичному виховання. Основою системи виховного впливу в таборі стає виховання на прикладі життя та подвигу членів підпільної молодіжної організації міста Краснодон «Молода гвардія». В таборі створюється оригінальна та досконала система дитячого самоврядування, розвитку якого приділяється значна увага. Значного розвитку в 60–80 роках ХХ ст. в закладі набуває профільна робота, створення профільних загонів та дружин і використання їх специфічних виховних можливостей у роботі з дітьми. В таборі досить широко проводиться туристсько-краєзнавча робота, зокрема організація роботи музеїв в умовах табору. В «Молодій гвардії» накопичено значний досвід використання у виховній роботі комунарської методики, колективних творчих справ.

Серед основних форм виховної роботи, які застосовувалися в таборі, були як масові (лінійки, посвята в юні молодогвардійці, свята, військові ігри тощо), групові (збори загонів, розмова «Чи гідний ти звання «юний молодогвардієць»»), екскурсії до музеїв табору та до м. Одеси, школа юного моряка, прикордонника тощо), так і індивідуальні (участь у роботі «ради справи», штабах, радах музеїв тощо).

З 1961 р. до 1991 р. піонерський табір «Молода гвардія» був позашкільним закладом особливого типу, відіграючи роль методичного центру України в галузі позашкільного виховання та літньої виховної роботи з дітьми, школою дитячого активу республіки.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребують такі питання: розвиток дитячого центру «Молода гвардія» в сучасний період з 1992 року, досвід організації масових заходів і використання їх виховних можливостей в умовах дитячого центру, досвід організації роботи з естетичного та фізичного виховання тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Наровлянський О. Д. Невідомі сторінки історії лузанівського дитячого центру м. Одеси / О. Д. Наровлянський // Соціологічні системи, професійна педагогіка та економіка : зб. наук. пр. – К. : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – С. 4–10.
2. Наровлянський О. Д. Євреї в історії лузанівського дитячого центру / О. Д. Наровлянський // Відродження. – 1998. – № 4. – С. 43–44.
3. Наровлянський О. Д. Є табір у Чорного моря (Лузанівський дитячий центр в історії дитячого руху в Україні) / О. Д. Наровлянський // Історія в школах України. – 1999. – № 4. – С. 52–53.
4. Наровлянський О. Д. Організація самоврядування в дитячому центрі «Молода гвардія» / О. Д. Наровлянський // Рідна школа. – 2001. – № 3. – С. 72–73.
5. Наровлянський О. Д. Особливості організації туристсько-краєзнавчої роботи в умовах оздоровчого табору (з досвіду роботи ДЦ «Молода гвардія») / О. Д. Наровлянський // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2005. – С. 102–105.
6. Наровлянский А. Д. Детский центр «Молодая гвардия» как организационно-методический центр внешкольного воспитания в Украине (1960–1991 гг.) / А. Д. Наровлянский // Балтийский гуманитарный журнал. – 2013. – № 2. – С. 26–29.
7. Наровлянський О. Д. Організаційні засади реалізації виховних завдань дитячого центру «Молода гвардія» / О. Д. Наровлянський // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. – 2013. – № 8, ч. 2. – С. 260–271.
8. Наровлянский А. Д. Развитие внешкольного образования в Украине (1918–1991) [Електронний ресурс] / А. Д. Наровлянский // Вестник Оренбургского государственного педагогического университета – 2014. – № 1. – С. 191–198. – Режим доступу : http://vestospu.ru/archive/2014/articles/29_9_2014.pdf
9. Наровлянський О. Д. Досвід патріотичного виховання в умовах дитячого центру (на прикладі дитячого центру «Молода гвардія») / О. Д. Наровлянський // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич О. М., 2014. – С. 418–422.
10. Наровлянський О. Д. Нормативно-правове забезпечення діяльності дитячих оздоровчих таборів (центрів) в Україні [Електронний ресурс] / О. Д. Наровлянський // Освітологічний дискурс. – 2014. – № 1. – С. 156 – 167. – Режим доступу : http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/91/96#.U02i_FV_vTA

Опубліковані праці апробаційного характеру

11. Наровлянський О. Д. Діяльність музеїв в умовах дитячого центру «Молода гвардія» (м. Одеса) / О. Д. Наровлянський // Треті сумцовські читання : матеріали наук. конф., (Харків, 18 квіт. 1997 р.). – Харків, 1998. – С. 72–75.

12. Наровлянський О. Д. З історії організації туристсько-краєзнавчої роботи в дитячому центрі «Молода гвардія» / О. Д. Наровлянський // Краєзнавство і туризм: освіта, виховання, стиль життя : матеріали міжнар. наук.-метод. конф., (Херсон, 1–3 жовт. 1998 р.). – К. : Реформа, 1998. – С. 136–139.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

13. Пионерские профильные отряды. Вожатому-молодогвардейцу. Методические рекомендации по организации профильных пионерских отрядов в условиях пионерского лагеря / А. Наровлянский, Н. Рябоконт, И. Яковлев [та ін.]. – Одесса, 1987. – С. 3–25.

14. Наровлянський О. Д. З історичного досвіду виховної роботи дитячого центру «Молода гвардія» / О. Д. Наровлянський // Проблеми дослідження у галузі мистецтва та освіти (теорія і практика) : зб. наук. пр. – К. : Міжрегіональна академія управління персоналом (МАУП), 1996. – С. 38–43

15. Наровлянский А. Д. Еврейские корни главного детского центра Украины / А. Д. Наровлянский // Алеф. – 1996. – № 661. – С. 32–33.

16. Наровлянський О. Д. З історії лузанівського дитячого центру (м. Одеса) / О. Д. Наровлянський // Придніпровський науковий вісник. – 1998. – № 109 (листоп.). – С. 72–80.

17. Наровлянський О. Д. Український державний центр туризм і краєзнавства учнівської молоді / О. Д. Наровлянський, Н. В. Савченко // Позашкільний туризм і краєзнавство в Україні: історія і сьогодення. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2010. – С. 5–25.

18. Навчальна програма для гуртків дитячих закладів оздоровлення та відпочинку «Юний турист» / О. Д. Наровлянський // Програми з позашкільної освіти: туристсько-краєзнавчий напрям (випуск 1) / Д. О. Бондарчук, О. С. Бондарчук, Н. І. Колодько [та ін.]. – К., 2013. – С. 131–133.

19. Наровлянский А. Д. Из истории развития детского и юношеского туризма в Украине / А. Д. Наровлянский // Весник академии детско-юношеского туризма. – 2014. – № 2. – С. 56–66.

АНОТАЦІЇ

Наровлянський О. Д. Організаційно-виховні засади діяльності Українського дитячого центру «Молода гвардія» (1923–1992 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2014.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що полягає у виявленні та обґрунтуванні

організаційно-виховних засад діяльності Українського дитячого центру «Молода Гвардія» упродовж 1923–1992 років.

Визначено суспільно-політичні та соціально-педагогічні передумови створення Українського дитячого центру «Молода гвардія». Обґрунтовано періодизацію діяльності Українського дитячого центру «Молода гвардія» (перший етап – 1923–1936 роки – формування дитячого центру; другий етап – 1937–1960 роки – становлення центру всеукраїнського значення; третій етап – 1961–1991 рр. – найвище піднесення діяльності центру; четвертий етап (з 1992 р.) – сучасний).

Удосконалено наукові знання про розвиток позашкільної освіти в Україні упродовж 1923–1992 рр. Набуло подальшого розвитку визначення можливостей використання позитивного досвіду діяльності Українського дитячого центру «Молода гвардія» як особливого типу позашкільного закладу в сучасній виховній практиці.

До наукового обігу введено нові історичні факти, маловідомі та невідомі документи, що розширюють історико-педагогічне знання про розвиток позашкільної освіти в Україні загалом та Українського дитячого центру «Молода гвардія» зокрема.

Ключові слова: позашкільна освіта, Український дитячий центр «Молода гвардія», організаційно-виховні засади, виховна робота.

Наровлянский А. Д. Организационно-воспитательные основы деятельности Украинского детского центра «Молодая гвардия» (1923–1992 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Умань, 2014.

В диссертации на основе анализа различных источников, в частности неопубликованных архивных документов и материалов музея центра исследованы организационно-воспитательные основы деятельности детского центра «Молодая гвардия» (Одесса).

Установлено, что в течение XX – начала XXI вв. были разработаны теоретические основы внешкольного образования, определены его методологические принципы, формы, направления и методы воспитательной работы в пионерских (детских оздоровительных) лагерях, в том числе в лагерях круглогодичного действия «Артек», «Орленок» «Океан», «Зеркальный». В то же время развитие Украинского детского центра «Молодая гвардия» и организационно-воспитательные основы его деятельности не были предметом исследования.

Большинство использованных источников, в том числе материалы архивов, фондов музея детского центра «Молодая гвардия», методической библиотеки Центра впервые введены в научный обиход. Путем анализа комплекса источников выявлен ряд новых фактов, касающихся истории детского центра, уточнены недостаточно исследованные проблемы.

Установлены предпосылки возникновения в 20-е годы XX в. детского центра в Лузановке вблизи Одессы – острая потребность в создании лечебно-оздоровительного центра для ослабления последствий голода и оздоровления детей, создание и развитие системы внешкольного образования, детских организаций,

а также формирование теоретических основ внешкольного образования, в частности в летних детских лагерях.

Обоснована периодизация истории центра «Молодая гвардия», в основу которой положен анализ задач деятельности центра, системы, основных форм и методов воспитательной работы в центре, роли центра в системе внешкольного образования и детского движения Украины, организационных основ деятельности и источников финансирования центра, развития его материальной базы.

Определены четыре периода истории детского центра.

Первый – 1923–1936 гг. – формирование детского центра, при параллельном существовании «Солнечных лагеря» (позднее – санаторий им. А.Иванова Украинского Красного креста) и пионерские лагеря-коммуны губкома комсомола, которые являются двумя истоками детского центра «Молодая гвардия». В этот период начинается строительство капитальных зданий, создается медицинская база, осуществляется благоустройство территории.

Второй период – 1937–1960 гг. – становление центра всеукраинского значения – республиканского детского санатория Украинский «Артек» (с 10 января 1956 г. – республиканского пионерского лагеря «Молодая гвардия»).

Третий период – 1961–1991 гг. – наивысший подъем в деятельности центра. В этот период республиканский пионерский лагерь «Молодая гвардия» переходит в ведение ЦК ЛКСМУ.

Четвертый – современный период (с 1992 г.) связан с реорганизацией лагеря в Детский центр «Молодая гвардия», находящегося в ведении Союза пионерских организаций Украины. С 2006 г. реорганизован в государственное предприятие «Детский центр «Молодая гвардия».

Регулирование деятельности центра в разное время осуществлялось правовыми актами в сфере образования и квазинормативными актами ЦК КПСС, ЦК ВЛКСМ и ВЦПС. Статус внешкольного учреждения был закреплен за лагерем 19 июля 1973 г. в Основах законодательства СССР и союзных республик о народном образовании.

Раскрыты направления, содержание, формы и методы воспитательной деятельности детского центра «Молодая гвардия». В период с 1960 г. воспитательная работа становится основным заданием центра. При этом большое внимание уделялось патриотическому, идейному, нравственному воспитанию. Основой системы воспитательного воздействия в лагере являлось воспитание на примере жизни и подвига членов подпольной молодежной организации «Молодая гвардия». В лагере была создана эффективная система детского самоуправления, система профильной работы, широко использовались возможности туристско-краеведческой работы. С 1960 по 1991 г. пионерский лагерь «Молодая гвардия» был внешкольным учреждением особого типа методическим центром Украины в области внешкольного воспитания и летней воспитательной работы с детьми, школой детского актива республики.

Ключевые слова: внешкольное образование, Украинский детский центр «Молодая гвардия», организационно-воспитательные основы, воспитательная работа.

Narovlianskyi O. D. The Organizational and Educational Principles of the Ukrainian Children's Center «Moloda Gvardiya» («Young Guard») (1923–1992). – On the right of manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences, specialty 13.00.01 – The general Pedagogy and the History of Pedagogy. – Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, 2014.

The dissertation analyzes a variety of sources, particularly unpublished archive materials and materials of the «Moloda Gvardiya» museum to study the organizational and educational basis of the «Moloda Gvardiya» children's center (Odesa). It delineates the main stages of development for out-of-school education in Ukraine and demonstrates the social, political, and pedagogical prerequisites for the creation of a children's center.

The activity of «Moloda Gvardiya» has been split into several periods: 1923–1936 is the creation of the children's center; 1937–1960 is the period during which it became of nationwide importance, 1961–1991 is the peak of the center's activity, and 1992–present is the contemporary period. The dissertation also describes the regulatory and legal framework that was necessary for the center's activities.

The dissertation analyzes the forms, methods, and significance of the center's educational work, shows how the center used experience gained in patriotic education, children's self-administration, touristic activities and local history in children's recreation camps and centers working today.

The dissertation demonstrates the main influence of the MG center on Ukrainian out-of-school education and the children's movement in 1960–1991. New facts are introduced into historical research, such as little-known or unknown documents. These documents expand historical and educational knowledge about the «Moloda Gvardiya» children's center and demonstrate its uniqueness in Ukrainian out-of-school education.

Key words: out-of-school education, Ukrainian Children's Center «Moloda Gvardiya», organizational and educational basis, character building.

Підписано до друку 18.09.2014 р. Формат 60x90/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100. Зам. 61.

«Видавництво “Науковий світ”»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.

м. Київ, вул. Боженка, 23, оф. 414.

200-87-15, 050-525-88-77

E-mail: nsvit@mail.ru

Сайт: nsvit.cc.ua